

KS. MIECZYŚLAW OZOROWSKI

WSR UKSW

ORCID 0000-0001-6081-01134

DOI: 10.56898/st.14508

PERSPEKTYWA ROZWOJU SIECI SPOŁECZNYCH W KONTEKŚCIE LOKALNEJ POLITYKI PRORODZINNEJ

Streszczenie

Artykuł przedstawia perspektywy rozwoju sieci społecznych mających na celu wsparcie rodziny jako instytucji w jej integralnym funkcjonowaniu. Na początku wyjaśniono pojęcie sieci społecznej. Następnie zaprezentowano miejsce sieci społecznych w ramach polityki lokalnej. Na koniec omówiono podstawowe zasady działania sieci społecznych. Człowiek od dawna stara się tworzyć sieci społeczne, które służą do pogłębienia relacji międzyludzkich oraz zwiększenia uczestnictwa w organizacjach i grupach społecznych. . Szczególnie aktywizują się w obliczu różnych trudności takich jak choroba, wypadek, katastrofa naturalna. W niniejszym artykule położono nacisk na prezentację problemu organizacji sieci instytucjonalnych działających na rzecz pomocy rodzinie.

Słowa-klucze: *sieci społeczne, rodzina, polityka prorodzinna*

Wstęp

Podjęcie sieciowe jako nowa koncepcja polityki prorodzinnej i współpracy pomiędzy podmiotami powstało pod koniec lat siedemdziesiątych dwudziestego wieku w następstwie zmian technologicznych i społecznych zachodzących w gospodarce i społeczeństwie. Podkreśla się w nim znaczenie całokształtu kontaktów poszczególnych organizacji i podmiotów

z otoczeniem, które następnie tworzą rozbudowaną sieć powiązań. Podstawowym atrybutem podejścia sieciowego jest uwzględnienie kontekstu społecznego organizacji, polegającego na tym, że są one postrzegane jako fragment szerszego systemu wielu podmiotów, działań i zasobów, które wzajemnie na siebie wpływają.

W niniejszym artykule chodzi o prezentację formalnego i systemowego wsparcia rodziny poprzez sieciowanie jako elementu polityki prorodzinnej prowadzonej na szczeblu lokalnym. Z natury rzeczy sama rodzina jest strukturą sieciową i funkcjonuje w sieci licznych powiązań związanych z pokrewieństwem i sąsiedztwem¹. W ten sposób funkcjonuje nieformalna sieć wsparcia znacznej części rodzin w Polsce. Nieformalne sieci rodzinne, sąsiedzkie i okolicznościowe pozwalają na lepszy rozwój członków rodzin oraz na pokonywanie trudności związanych np. z chorobą lub starością². Uczestnictwo aktywne w nieformalnych sieciach wsparcia niejednokrotnie stanowi cenne doświadczenie i zachętę do zaangażowania się w działalność różnych organizacji pomocowych oraz do tworzenia formalnych sieci³. Te nieformalne i spontaniczne sieci wsparcia społecznego nie mogą być jednak podstawą do prowadzenia polityki prorodzinnej. Instytucje publiczne i samorządowe też powinny dążyć do tworzenia formalnych sieci wsparcia rodziny.

1. Zbliżenie definicyjne pojęcia sieciowania oraz sieci społecznej

Sieć stanowi zbiór długoterminowych relacji formalnych oraz nieformalnych (bezpośrednich i pośrednich), jakie występują między dwoma lub więcej podmiotami, a „sieciovosc” oznacza skupienie uwagi na powiązaniach występujących pomiędzy samorządem, zakładem pracy, ONG

¹ J. Grodkowska-Leder, Sieci wsparcia społecznego jako przejaw integracji i dezintegracji społecznej, Grotowskiej-Leder J. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008.

² M. Gagacka, Nieformalne formy wsparcia rodzin w środowisku lokalnym, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego We Wrocławiu (2016) 456, s. 69-85.

³ Z. Zagała, Rodzinne i przyjacielskie sieci społeczne, czyli o mobilizujących i demobilizujących kontekstach aktywności obywatelskiej. W: P. Skudrzyk, M. Suchacka, M. Szczepański (red.), „W sieci i w matni społecznej”, Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2017, s. 75-99.

a podmiotami jego otoczenia. W sieciowaniu uwzględnia się wszystkie relacje, także te wykraczające poza typowe struktury organizacyjne i kontrakty formalne⁴. Metoda sieciowania z powodzeniem może być zastosowana w działaniach pomocowych na rzecz rodzin, tak w zakresie lokalnym jak i krajowym.

Sieć organizacji powstaje w efekcie interakcji, powtarzających się długoterminowych kontaktów i współpracy. Patrząc z perspektywy podejścia sieciowego, można w pewnym stopniu odnieść wrażenie, że wszystkie relacje międzyludzkie są siecią. Poprzez nawiązywane kontakty, podejmowane wspólnie działania oraz wzajemną adaptację zasobów każda organizacja tworzy swoje własne sieci powiązań, które łączą się z sieciami innych podmiotów, tworząc czasem nieograniczoną meta-strukturę. Można powiedzieć, że wyznaczenie granic sieci jest możliwe tylko na zasadzie arbitralnego werdyktu.

W wyniku działalności człowieka powstająca sieć może przybierać różne nazwy: federacja, forum, koalicja, porozumienie, rada, sejmik, sieć, związek, także związek stowarzyszeń, zrzeszenie, klaster. Zazwyczaj są to dość stabilne ale i elastyczne struktury, które stanowią nowoczesne narzędzie prowadzenia polityki społecznej na rzecz rodziny⁵. Dawniej rodzina, rozumiana w szerokim sensie stanowiła również swego rodzaju sieć relacji i zobowiązań, która służyła wsparciu poszczególnych członków klanu.

Ogólnie przyjmuje się, że sieć tworzy się w następujących celach: zwiększenia efektywności; wykorzystania każdego zasobu materialnego i niematerialnego (w szczególności wiedzy) znajdującego się w posiadaniu podmiotów tworzących sieć; zaoferowania nowych (innowacyjnych) usług nieosiągalnych bez współpracy poszczególnych organizacji publicznych; reprezentacji, czyli „obrony interesów swoich członków”; dystrybucji informacji wewnątrz i na zewnątrz sieci. Wszystko to jest do zastosowania w ramach sieci rodzinnych oraz organizacji wspierających działania prorodzinne.

Sieć umożliwia wykorzystanie silnych stron jednej organizacji, w celu uzupełnienia słabszych stron organizacji partnerskich by wspólnie realizować działania, które nie są wykonalne przez każdą z organizacji oddzielnie⁶.

⁴ M. Theiss, *Perspektywa sieci społecznych w badaniach lokalnej polityki społecznej*, Problemy Polityki Społecznej 22(2013) s. 102.

⁵ tamże, s. 105.

⁶ G. Witkowski, *Idea sieciowania*, <https://lowes.lubuskie.org.pl/wp-content/uploads/2018/04/Idea-sieciowania-Grzegorz-Witkowski.pdf> (dostęp 6.08.2024).

Usieciowione społeczności lokalne wykazują się mechanizmem samopomocy i samoorganizacji, dzięki czemu zapobiega się pewnym problemom oraz rozwiązuje się je poza strukturami samorządowymi. Skuteczność sieciowania często opiera się na zaufaniu i silnych kontaktach nieformalnych między urzędnikami i mieszkańcami⁷. Wszystkie te elementy stanowiące o spistości sieci spotykamy w środowisku rodzinnym. Podobnie jest w sieciach lokalnych organizacji, szczególnie ty, które wspierają rodziny.

Sieciowanie (networking) to proces wymiany informacji, zasobów, wzajemnego poparcia i możliwości, prowadzony dzięki korzystnej sieci wzajemnych kontaktów⁸. Istota sieciowania polega na tym, że całość to coś więcej niż suma części. Prawdziwa federacja, koalicja czy sieć, to nie jest korporacja, która bogaci się na wrogich przejściach mniejszych podmiotów. Jej zadaniem nie jest uformowanie „metastruktury”, która ma zamiar wchłonąć masę członkowską, przejąć jej zadania i odbierać suwerenność. Wręcz przeciwnie – sieci i koalicje realizują te zadania, na które pojedyncze organizacje nie mają czasu i zasobów, chociaż uznają je za istotne z punktu widzenia swojej misji.

Aby sieciowanie miało sens, organizacje muszą precyzyjnie wyznaczać sobie cele, powinny posiadać strategię oraz myśleć przyszłościowo. Na dłuższą metę nie da się funkcjonować spontanicznie. Przy przystępowaniu do istniejącej sieci lub formowaniu nowej, konieczna jest świadomość własnych zasobów, możliwości i ograniczeń. Konieczne jest bardzo precyzyjne określenie zakresu obowiązków każdej organizacji. Zasadniczo powinno się działać na zasadzie komplementarności „usług”, czyli każdy powinien robić to, w czym jest najlepszy, najbardziej doświadczony. Podział kompetencji powinien zostać dokonany już na etapie poszukiwania partnerów⁹. Wsparcie rodziny może być idealnym celem do stworzenia sieci organizacji oraz do ich intensywnego i efektywnego rozwoju.

2. Sieci społeczne w polityce lokalnej

Partycypacyjny model demokracji zakłada, że społeczeństwo aktywizuje się nie tylko przy okazji wyborów, ale i w procesie decyzyjnym pomiędzy

⁷ Por. M. Theiss, *Krewni – znajomi – obywatele. Kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna*, Toruń2007.

⁸ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Networking>

⁹ L. Wojtacha, Sieciowanie, <https://edukacjamedialna.edu.pl/media/chunks/attachment/Sieciowanie.pdf>

nimi. Organizacje społeczne oraz inne podmioty mają nie tylko prawo do udziału w tym procesie, ale są w nim cennym partnerem, ponieważ będąc zakorzenione w lokalnej społeczności oraz poprzez swoje doświadczenia, wiedzą one więcej o danym problemie niż każdy z aktywistów z osobna. W modelu partycypacyjnym mają one możliwość przedstawienia swoich poglądów w debacie publicznej oraz wzięcia udziału w przedstawionych inicjatywach.

Każda organizacja społeczna, z racji samej swojej struktury, zasadniczo już działa w sieci społecznych powiązań. Po pierwsze, ma określony cel i związaną z nim społeczną ofertę. Po drugie, jest organizacją pozarządową, społeczną, non-profit, a to powoduje, że poza wpisaniem do statutu celem działania, ma jeszcze ogólny cel – służenia dobru wspólnemu. Po trzecie, nie realizuje tych wszystkich celów jedynie w układzie organizacja – klient; ale w całym kontekście, gdzie działają inne organizacje, instytucje i podmioty, mające określone poglądy i koncepcje jak dany problem ma być rozwiązany. Niewątpliwie rodzina oraz organizacje prorodzinne spełniają wszystkie powyższe kryteria i z powodzeniem mogą tworzyć sieć, która może efektywnie funkcjonować.

Organizacje mogą się sieciować na różnych zasadach, wybór zależy od celu sieci. Może mieć ona charakter geograficzny, gdy organizacje z danego regionu chcą wspólnie występować w istotnych dla siebie sprawach. Innym sposób to branżowość: organizacje zajmujące się daną dziedziną jednoczą się, by np. wspólnie wpływać na politykę w tej dziedzinie¹⁰. Schematy sieci lokalnej posiadają czasem skomplikowaną strukturę, polegającą na licznych więziach i relacjach pomiędzy poszczególnymi podmiotami członkowskimi¹¹.

Sieciowanie w społeczności lokalnej może wpływać na jej politykę i podejmowane decyzje, które angażują lokalne organizacje i podmioty. W zakresie społecznym, a zwłaszcza w zakresie pomocy rodzinie sieciowanie ma na celu:

- dążenie do maksymalizacji wartości publicznej;
- likwidację duplikujących się nakładów i czynności podejmowanych w organizacjach publicznych;
- wsparcie w tworzeniu porozumień celowych dotyczących konkretnego

¹⁰ A. Mazgał, Sieciowanie – idea i mitologia, <https://publicystyka.ngo.pl/sieciowanie-idea-i-mitologia> (dostęp 6.09.2024)

¹¹ G. Witkowski, Idea sieciowania, <https://lowes.lubuskie.org.pl/wp-content/uploads/2018/04/Idea-sieciowania-Grzegorz-Witkowski.pdf> (dostęp 6.09.2024)

zadania pomocowego dla rodziny;

- wpływanie na decydentów i prawodawców, kształtujących politykę proro-dzinną w zakresie zainteresowań podmiotów tworzących sieć¹².

Sposób funkcjonowania sieci pomocy społecznej można opisać jako model łączący różne organizacje pomocowe z rodzinami i osobami po-trzebującymi wsparcia w zakresie pomocy społecznej. Ważną rolę powin-ny odgrywać tu odpowiednie jednostki samorządowe działające w zakresie pomocy społecznej, które mogą zaangażować i połączyć różne organizacje oraz sieci usług w zakresie pomocy społecznej (publiczne, samorządowe, prywatne, ONG itp.)¹³.

3. Sieci społeczne – zasady działania

Sieciowanie nie jest prostym przedsięwzięciem. Po pierwsze, sieć być może da się utworzyć odgórnie, ale nie da jej się w ten sposób utrzymać w dłuższej perspektywie. Sieć wymaga silnej motywacji płynącej od człon-ków do tych osób, którzy koordynują jej działania. Wymaga też dojrzałości w rozumieniu, że dziś założona koalicja, konwent czy federacja nie odnie-sie wielkiego sukcesu natychmiast, w krótkim okresie czasu. Jedną z naj-większych wartości w działaniu sieci jest dialog i dyskusja, jakie toczą się między jej członkami. Siłą sieci jest jej wewnętrzna dynamika. Każda sieć rozwija się, bazując na relacjach między ludźmi i trwa tak długo, jak długo przynosi określoną korzyść swoim członkom. Korzyść ta wynika z poten-cjału grupy i jest trudna do osiągnięcia bez trwałych, opartych na zaufaniu relacji.

Sieć, federacja czy koalicja musi zawsze opierać się na zasadzie dobro-wolności. Reprezentuje ona wyłącznie tych, którzy się na to zgodzili: swo-ich członków lub te organizacje, które o to poproszą. Nie może być mowy o domniemaniu, że organizacje, które nie podjęły takiej świadomej decyzji, a w jakiś sposób są objęte zakresem działania sieci, są przez taką strukturę reprezentowane¹⁴.

Nie ma uniwersalnej definicji sieci ani sieciowania. Nie mniej jednak można wyróżnić kilka cech charakterystycznych dla tego typu organizmów

¹² tamże

¹³ tamże

¹⁴ A. Mazgal, Sieciowanie – idea i mitologia, <https://publicystyka.ngo.pl/sieciowanie-idea-i-mitologia>

– dotyczy to również sieci prorodzinnych:

zróżnicowanie: to różnorodność wiedzy i doświadczenia członków sieci zwiększa jej kreatywność oraz zdolność do innowacji;

rozproszone przywództwo: liderzy w sieci mogą się zmieniać bez uszczerbku dla struktury, może też być ich kilku dla różnych obszarów działań;

wzajemność: wymiana wiedzy lub innych dóbr między członkami sieci odbywa się na zasadzie wzajemności;

wspólny cel: ten cel powinien być czytelny i istotny dla wszystkich członków sieci, a gdy zostanie osiągnięty – sieć kończy swój żywot lub ulega transformacji;

zmienny zakres aktywności: w różnym czasie i wobec różnych wyzwań aktywność poszczególnych członków sieci może ulegać zmianie – zgodnie z zasadą dobrowolności uczestnictwa;

adaptatywność: sieć łatwo dostosowuje się do aktualnych wyzwań z racji swojej płynnej struktury i braku hierarchii¹⁵.

W sieci można wyróżnić różne role wykonywane przez poszczególne osoby, zaangażowane w działanie sieci. W tworzeniu sieci prorodzinnych należy pamiętać o osobach, bez których sieć nie mogłaby powstać i działać:

- **inicjator**, może to być osoba reprezentująca instytucję lub program grantowy;

- **animatorzy**, osoby skupiające się na relacjach z uczestnikami sieci;

- **liderzy**, osoby które koordynują i reprezentują działania sieci na zewnątrz;

- **eksperci**, członkowie sieci lub osoby zaproszone, które wspomagają działania w sieci;

- **sekretarz**, pełni funkcję organizacyjno-koordynującą spotkania sieci;

- **ambasadorowie**, osoby wspomagające przekazywanie informacji o działaniach sieci.

Duża sieć, powołana odgórnie, potrzebuje zwykle dużo czasu i instytucjonalnego wsparcia, zanim wykiełkują w niej oddolne inicjatywy, wyłonią się liderzy, a członkowie sami zadecydują, czemu poświęcą swój czas i energię. Lepiej jest, gdy sieć powstaje oddolnie, jako reakcja na wyraźne

¹⁵ *Effective networks for improvement. Developing and managing effective networks to support quality improvement in healthcare*, London 2014, the Health Foundation, s. 7, <https://www.health.org.uk/publications/effective-networks-for-improvement> (dostęp: 24.01.2021)

zapotrzebowanie lub zaistniały problem.

Punktem wyjścia dla każdej sieci powinien być cel, wspólny, czytelny i istotny dla wszystkich członków. Z kolei misja to sposób oddziaływania na swoich członków oraz na otoczenie. Cel i misja warunkują strukturę, a nie odwrotnie. Jeżeli misją sieci jest wpływanie na politykę lokalną (np. pomoc rodzinie), to jej struktura jest zwykle otwarta, a informacja o działaniach – publicznie dostępna i czytelna. Takie działania i wydarzenia mają znaczenie społeczne.

Celem sieci jest niewątpliwie zmiana otoczenia na lepsze, dlatego najważniejsze dla niej są rozwój jej członków oraz trwałość relacji między nimi. W tym aspekcie sieć przypomina rodzinę lub grupę przyjaciół. Z tego powodu przyjmowanie nowych członków powinno odbywać się w sposób gwarantujący integralność sieci. Tak samo opuszczenie sieci powinno przebiegać według ustalonych wcześniej reguł.

Ważną wyzwaniem dla sieci jest jej wizerunek, którego elementami są nazwa i hasło, znak graficzny, który sieć identyfikuje, wizytówka w postaci strony w Internecie czy newsletter. Dzięki temu coroczne wydarzenie organizowane przez sieć jest bardziej rozpoznawalne, gdy odbywa się pod stałym szyldem. Strona Internetowa służy nie tylko informowaniu o sieci, ale też komunikacji między jej członkami. Dopracowana misja pozwala sprawnie przekazywać informacje na temat sieci. Te atrybuty mają nie tylko znaczenie promocyjne, ale służą także spajaniu sieci¹⁶.

Istnieją liczne zagrożenia dla rozwoju sieci, które mogą pojawić się u członków i wywołać kryzys w funkcjonowaniu. Przyczyny kryzysów mogą być różne, zależnie od podmiotów biorących udział w sieciowaniu. W tworzeniu sieci prorodzinnych należy pamiętać o najczęściej występujących zagrożeniach, takich jak¹⁷:

- brak wspólnych celów (lub różne ich rozumienie);
- brak pomysłów i inicjatyw
- brak osób chętnych do bycia liderami inicjatyw
- niestabilność grupy, zbyt małe zaangażowanie
- brak finansów na działania
- obawa członków sieci przed wygłaszaniem swoich opinii

¹⁶ A. Miodyńska, Siła sieci, Krótki poradnik sieciowania dla bibliotek i nie tylko, <https://biblioteki.org/publikacje/sila-sieci-krotki-poradnik-sieciowania-dla-bibliotek-i-nie-tylko/> (dostęp 6.08.2024).

¹⁷ G. Witkowski, Idea sieciowania, <https://lowes.lubuskie.org.pl/wp-content/uploads/2018/04/Idea-sieciowania-Grzegorz-Witkowski.pdf> (dostęp 6.08.2024).

- brak narzędzi, dzięki którym samorządy mogą współpracować z podmiotami społecznymi
- brak wzajemnego zaufania podmiotów,
- rozbudowana biurokracja
- działanie na poziomie podstawowym bez wiary i ambicji do rozwoju.

Niewątpliwie pewnym zagrożeniem dla efektywności działania sieci społecznych jest tworzenie się „zespołu klik”, które opanowują system decyzyjny i służą jako mechanizm awansu i przynależności do elity¹⁸.

Wszystkie przeciwności można jednak pokonać, jeżeli jest dobra wola współpracy i chęć zaangażowania dla wspólnego celu. Członkowie sieci powinni uczyć się rozmawiać, wsłuchiwać w swoje racje i argumenty, które prowadzą do działania dla wspólnego dobra, a niewątpliwie dobro rodziny powinno być na pierwszym miejscu.

Podsumowanie

Podejście sieciowe jako koncepcja polityki społecznej jest szczególnie ważna w zakresie pomocy rodzinie, rozumianej integralnie albo familiocentrycznie. Pomoc poszczególnym członkom rodziny jest zasadniczo pomocą całej rodzinie¹⁹. Dzięki sieciowaniu różne organizacje i instytucje publiczne mogą współdziałać na rzecz rodziny jako instytucji nie tylko w przypadku zakłócenia jej funkcjonowania. Działalność sieci społecznych powinno też przyczyniać się do wprowadzenia zmian w polityce społecznej na rzecz rodziny.

Dobrym przykładem sieciowania w lokalnej polityce prorodzinnej jest miasto Ełk, które od wielu lat prowadzi szereg projektów na rzecz zaangażowania wielu lokalnych organizacji na rzecz pomocy rodzinie, rozumianej w sposób integralny²⁰. Niektóre kraje np. Niemcy posiadają pewną tradycję działania sieciowego. Polska jest na etapie wstępnym i tylko niektóre samorządy próbują wykorzystać tę metodę w zakresie wsparcia rodziny. Oczywiście, ludzie spontanicznie tworzą różnego rodzaju sieci mające na celu pomoc rodzinom w przezwyciężeniu niektórych sytuacji trudnych. Dzia-

¹⁸ M. Theiss, *Perspektywa sieci społecznych w badaniach lokalnej polityki społecznej*, Problemy Polityki Społecznej 22(2013) s. 109.

¹⁹ J. Przeperski, *Integracja usług na rzecz rodzin – zagadnienia teorii i praktyki*, w: *Integracja usług na rzecz rodzin – zagadnienia teorii i praktyki*, red. J. Przeperski, Warszawa 2018, s. 83-92.

²⁰ <https://www.rewitalizacja.elk.pl/#aktualnosci> (dostęp 6.08.2024).

łanie sieciowe może mieć szerszy zasięg i bogatszą ofertę niesienia pomocy. Niniejszy tekst może być zachętą do podejmowania praktycznych działań oraz prowadzenia pogłębionych badań w tym zakresie.

The perspective of the development of social networks in the context of local pro-family policy

Abstract

The article presents the prospects for the development of social networks aimed at supporting the family as an institution in its integral functioning. At the beginning, the concept of a social network is explained. Then, the place of social networks in the framework of local policy is presented. Finally, the basic principles of the operation of social networks are discussed. People have long been trying to create social networks that serve to deepen interpersonal relations and increase participation in organizations and social groups. They become especially active in the face of various difficulties such as illness, accident, natural disaster. This article focuses on presenting the problem of organizing institutional networks working to help the family.

Keywords: *social networks, family, pro-family policy*

Bibliografia

Gagacka M., Nieformalne formy wsparcia rodzin w środowisku lokalnym, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego We Wrocławiu* (2016) 456, s. 69-85.

Grodzowska-Leder J., Sieci wsparcia społecznego jako przejaw integracji i dezintegracji społecznej, Grotowskiej-Leder J. (red.), *Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego*, Łódź 2008.

Kawula S., Czynniki i sieć wsparcia społecznego w życiu człowieka, w: *Pedagogika społeczna: dokonania, aktualność, perspektywy*, S. Kawula (red.), *Wydawnictwo A. Marszałek*, Toruń 2001.

Mazgal A., Sieciowanie – idea i mitologia, <https://publicystyka.ngo.pl/sieciowanie-idea-i-mitologia> (dostęp 6.09.2024)

Miodyńska A., *Siła sieci, Krótki poradnik sieciowania dla bibliotek*

i nie tylko, <https://biblioteki.org/publikacje/sila-sieci-krotki-poradnik-sieciowania-dla-bibliotek-i-nie-tylko/> (dostęp 6.08.2024).

Przeperski J., *Integracja usług na rzecz rodzin – zagadnienia teorii i praktyki*, w: *Integracja usług na rzecz rodzin – zagadnienia teorii i praktyki*, red. J. Przeperski, Warszawa 2018, s. 83-92.

Stelmaszuk Z.W. (1996), Sieć społeczna a rozwój kompetencji jednostki [w:] *Pedagogika społeczna. Kregi poszukiwań*, A. Przecławska (red.), Wydawnictwo Akademickie **Żak**, Warszawa

The Health Foundation, *Effective networks for improvement. Developing and managing effective networks to support quality improvement in health-care*, London 2014, the Health Foundation, s. 7, <https://www.health.org.uk/publications/effective-networks-for-improvement> (dostęp: 24.01.2021)

Theiss M., *Krewni – znajomi – obywatele. Kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna*, Toruń 2007.

Theiss M., *Perspektywa sieci społecznych w badaniach lokalnej polityki społecznej*, *Problemy Polityki Społecznej* 22(2013) s. 99-114

Witkowski G., *Idea sieciowania*, <https://lowes.lubuskie.org.pl/wp-content/uploads/2018/04/Idea-sieciowania-Grzegorz-Witkowski.pdf> (dostęp 6.08.2024).

Wojtacha L., *Sieciowanie*, <https://edukacjamedialna.edu.pl/media/chunks/attachment/Sieciowanie.pdf>

Zagała Z., *Rodzinne i przyjacielskie sieci społeczne, czyli o mobilizujących i demobilizujących kontekstach aktywności obywatelskiej*, w: P. Skudrzyk, M. Suchacka, M. Szczepański (red.), *W sieci i w matni społecznej*, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2017, s. 75-99.

Ks. prof. dr hab. Mieczysław Ozorowski – kapłan diecezji łomżyńskiej, dziekan WSR UKSW, teolog, familiolog, ORCID 0000-0001-6081-01134

